

*Застрожнікова К. С.,
аспірант кафедри кримінального права і процесу
Державного податкового університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8987-7884>*

АДАПТАЦІЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ: КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА НОРМАТИВНІ РІШЕННЯ

Анотація. У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз особливого режиму судового розгляду в кримінальному провадженні в умовах дії воєнного стану в Україні. Обґрунтовано, що судовий розгляд як центральна стадія кримінального процесу набуває особливого значення в період збройного конфлікту, оскільки саме на цій стадії безпосередньо реалізуються конституційні та конвенційні гарантії права на справедливий суд, доступ до правосуддя та розгляд справи упродовж розумного строку. Підкреслено, що запровадження воєнного стану супроводжується об'єктивними безпековими, організаційними та кадровими викликами, які істотно ускладнюють реалізацію загального порядку судового розгляду та зумовлюють необхідність його нормативної адаптації.

У статті доведено, що положення розділу IX¹ Кримінального процесуального кодексу України, зокрема ст. 615 КПК України, формують спеціальний, тимчасовий та винятковий правовий режим судового розгляду, який не створює окремої стадії кримінального провадження, а має характер нормативно-організаційної модифікації загальних процесуальних процедур. Розкрито правову природу процесуальних відступів, передбачених зазначеною нормою, та обґрунтовано, що їх застосування має здійснюватися з дотриманням засад необхідності, пропорційності та мінімального втручання в права і свободи учасників кримінального провадження, а також за умови збереження сутності права на справедливий суд.

Особливу увагу приділено аналізу проблемних аспектів зміни територіальної підсудності судових справ у період воєнного стану, зокрема застосуванню критерію найбільш територіально наближеного суду, який не повною мірою враховує динамічний характер безпекової ситуації, кадрову укомплектованість судів та їхню технічну спроможність здійснювати правосуддя. Окремо досліджено спеціальні механізми забезпечення безперервності судового розгляду в умовах обмеженого доступу до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, а також особливості визначення складу суду першої інстанції у кримінальних провадженнях із високим ступенем суспільної небезпеки.

Зроблено висновок, що чинна модель особливого режиму судового розгляду загалом відповідає завданню забезпечення функціонування правосуддя в умовах воєнного стану, однак потребує подальшого теоретичного осмислення та вдосконалення з урахуванням стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини. Визначено перспективні напрями подальших наукових досліджень, пов'язані з оптимізацією процесуальних

механізмів судового розгляду в умовах надзвичайних правових режимів та формуванням сталих підходів до відновлення загального порядку судочинства після припинення воєнного стану.

Ключові слова: воєнний стан; кримінальне провадження; особливий режим; право на справедливий суд; територіальна підсудність; процесуальні відступи; доступ до правосуддя.

Постановка проблеми. Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану об'єктивно зумовило необхідність адаптації функціонування системи правосуддя до умов збройного конфлікту. Судовий розгляд як центральна стадія кримінального провадження опинився в ситуації, коли традиційні процесуальні механізми не завжди можуть бути реалізовані в повному обсязі через безпекові загрози, обмеження свободи пересування, кадрові втрати, руйнування інфраструктури та перебої в роботі інформаційних систем. За таких умов особливої актуальності набуває проблема забезпечення безперервності, ефективності та справедливості судового розгляду з одночасним дотриманням конституційних прав учасників кримінального провадження.

Реагуючи на зазначені виклики, законодавець уперше в історії незалежності України запровадив у КПК України розділ IX¹, який передбачає особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, зокрема й на стадії судового розгляду. Однак практичне застосування положень ст. 615 КПК України актуалізує низку проблем теоретичного й прикладного характеру, пов'язаних із межами допустимих процесуальних відступів, забезпеченням балансу між інтересами безпеки та правами людини. Вирішення цих питань має безпосереднє значення як для стабільності функціонування судової влади в умовах воєнного стану, так і для формування сталої правозастосовної практики в поствоєнний період.

Стан дослідження. Проблематика здійснення правосуддя в умовах воєнного стану або іншого особливого правового режиму стала предметом активного наукового осмислення українських учених і практиків після початку повномасштабної збройної агресії проти України. У працях А. К. Вітко, Є. І. Довгополого, А. В. Завидняка, І. А. Ляховченка, Л. В. Півненко, М. І. Смоковича, І. Ю. Хили, П. В. Шевчука, М. В. Шляховчука, О. Г. Яновської та інших авторів розкриваються питання гарантії права на справедливий суд, забезпечення доступу до правосуддя, зміни територіальної підсудності, а також загальні

підходи до адаптації кримінального процесу в умовах воєнного стану. Окремі дослідження присвячені аналізу правової природи ст. 615 КПК України, її співвідношенню з засадами кримінального провадження та практиці її застосування судами.

Водночас більшість наукових робіт зосереджуються переважно на стадії досудового розслідування або розглядають судовий розгляд фрагментарно, без комплексного аналізу змісту та меж особливого режиму судового провадження в умовах воєнного стану. Недостатньо дослідженими залишаються питання нормативної трансформації загального порядку судового розгляду, правової природи процесуальних відступів, передбачених ст. 615 КПК України. Саме ці невирішені аспекти загальної проблеми зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є комплексний аналіз особливого режиму судового розгляду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, визначення його правової природи, змісту та меж допустимих процесуальних відступів, передбачених ст. 615 КПК України.

Виклад основного матеріалу. Судовий розгляд посідає ключове місце в системі кримінального провадження, оскільки саме на цій стадії в процесуальній формі, визначеній кримінальним процесуальним законом, безпосередньо реалізуються завдання кримінального провадження, закріплені в ст. 2 КПК України, та забезпечується судом функція правосуддя як особлива форма здійснення судової влади. С. Р. Рафальонт слушно зазначає, що судовий розгляд вважається найважливішим етапом кримінальної процесуальної діяльності, змістом якого є правовий спір між державою та обвинуваченим щодо публічного його визнання винуватим і, у разі наявності необхідних підстав, справедливо притягнути до кримінальної відповідальності з усіма правовими наслідками, що передбачає покарання та наявність судимості. Саме на цій стадії вирішується питання про долю основних прав і свобод людини, що визнаються найвищою соціальною цінністю [1, с. 4].

У межах загального порядку кримінального провадження суд, дотримуючись принципу внутрішнього переконання, що формується на основі всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, оцінює кожний доказ за критеріями належності, допустимості, достовірності, а також аналізує сукупність доказів з погляду їх достатності та взаємозв'язку з метою ухвалення законного, обґрунтованого і мотивованого судового рішення. Даний процес невід'ємно пов'язаний з активною реалізацією основоположних засад кримінального провадження. Зазначені вище положення втілюють національні гарантії справедливого судового розгляду та узгоджуються з міжнародними стандартами, зокрема з правом кожного на справедливий і відкритий розгляд його справи незалежним та неупередженим судом упродовж розумного строку, закріпленим ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ).

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), коментуючи ст. 6 ЄКПЛ щодо принципу доступу до правосуддя, неодноразово наголошував на існуванні декількох ключових аспектів. По-перше, суд має бути наділений достатніми повноваженнями для вирішення справи: він повинен мати можливість розглядати як питання факту, так і питання права, що стосуються спору про права та обов'язки відповідно до положень Конвенції. По-друге, кожній особі необхідно гарантувати не формальний, а реальний

доступ до правосуддя, тобто відновлення порушеного права не може ускладнюватися непрозорими чи надмірними процедурними чи фактичними перешкодами ні на етапі звернення до суду, ні під час самого розгляду справи. По-третє, судові органи, штатний колектив суддів і працівників цих інституцій повинні мати належні умови для здійснення правосуддя навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану [2, с. 452].

Зазначене доводить, що стадія судового розгляду являє собою не лише логічне завершення процесуальної діяльності сторін, а й є юридичним механізмом, за допомогою якого матеріалізуються конституційні та конвенційні гарантії захисту прав і свобод особи в демократичній правовій державі.

Слід підкреслити, що судовий розгляд має чітку правову регламентацію, визначену переважно в положеннях розділу IV КПК України. Процедура судового розгляду будується за принципом послідовного проходження низки самостійних процесуальних етапів, які мають своє функціональне призначення та логічно інтегровані в загальну структуру розгляду справи судом першої інстанції. Така процедура гарантує цілісність, передбачуваність та нормативну визначеність судового процесу.

Разом з тим запровадження в Україні воєнного стану істотно позначилося на всіх сферах суспільного життя, ураховуючи й національну судову систему. Як слушно зауважила О. Г. Яновська, перед суддями постало украї складне завдання – гарантувати безперервність здійснення правосуддя та забезпечити стабільну роботу судів навіть за умов збройної агресії. У цьому контексті актуальності набуває юридична аксіома: «відкладене правосуддя рівнозначне з відмовою в правосудді». Саме тому в критичний для держави період неприпустимим стає зупинення розгляду справ, адже судова влада є не лише інститутом правосуддя, а й атрибутом державності та суверенітету [3].

А. Стаханова з даного приводу зауважує, що забезпечення справедливого судового розгляду є не лише внутрішньою процесуальною вимогою, а й міжнародно-правовим зобов'язанням України як держави-учасниці численних міжнародних договорів і конвенцій. Будь-яка відмова в справедливому судовому розгляді, зокрема у справах, пов'язаних із збройним конфліктом, може вважатися не лише порушенням національного законодавства, а й злочином відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права [4]. І. Ю. Хила також зазначає, що в умовах дії надзвичайного чи іншого особливого правового режиму саме суд виступає головною гарантією забезпечення та захисту прав і свобод людини [5, с. 147].

Значимо, що внаслідок запровадження воєнного стану в Україні законодавець уперше в історії незалежності був змушений урегулювати порядок зміни територіальної підсудності судових справ. Так, якщо суди, які діють на території, на якій введено воєнний стан у зв'язку з бойовими діями, не можуть здійснювати правосуддя, територіальна підсудність судових справ, що перебувають у їх провадженні, може бути змінена на підставі ухваленого рішення Вищою радою правосуддя за поданням Голови Верховного Суду та передачі до суду, який є найбільш територіально наближеним, або іншого визначеного суду. У разі неможливості реалізації Вищою радою правосуддя даного повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду (ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»). Зазначене рішення є підставою для передачі всіх справ, які перебували на розгляді суду, тери-

торіальна підсудність якого змінюється. Прикладом, рішенням Вищої ради правосуддя № 355/0/15-25 від 27 лютого 2025 р. змінено територіальну підсудність судових справ Білозерського районного суду Херсонської області шляхом її передачі Херсонському міському суду Херсонської області [6], рішенням № 1589/0/15-25 від 29 липня 2025 р. змінено територіальну підсудність судових справ Межівського районного суду Дніпропетровської області шляхом її передачі Павлоградському міськрайонному суду Дніпропетровської області [7]. Даний правовий механізм застосовується для тимчасової або постійної зміни територіальної юрисдикції суду як інституції в наступних випадках: об'єктивної неможливості суду здійснювати правосуддя внаслідок знищення або пошкодження приміщень, відсутності суддів, неможливості гарантувати безпеку та ін. причини; проведення активних бойових дій на території розташування суду або її окупації; відсутності умов для доступу до суду та виконання ним своїх функцій тощо. Вважаємо, що питання безпеки людей під час здійснення правосуддя на тій чи іншій території, тим чи іншим судом, наразі є визначальним при ухваленні відповідних рішень.

Досвід країн, на території яких відбувалися воєнні конфлікти, показує, що зміна територіальної підсудності судових справ є ключовим інструментом забезпечення безперервності здійснення правосуддя. Цей механізм дозволяє адаптувати систему судочинства до дій у небезпечних ситуаціях з метою подальшого збереження ефективності та легітимності судової влади, навіть в умовах надзвичайних подій, а також підтримання верховенства права в ситуаціях, за яких звичний порядок функціонування судів є неможливим.

У цьому контексті цікавим є приклад Хорватії під час війни за незалежність (1991–1995 рр.). Так, на початку воєнних дій частина судів, зокрема у Східній Славонії, фактично втратила можливість здійснювати правосуддя і Уряд Хорватії ухвалив рішення щодо тимчасової зміни територіальної підсудності, тобто розгляду справ щодо воєнних злочинів було передано до судів у Загребі, Рієці, Спліті та Осієку. Передача справ відбувалася за умов доведення державним прокурором наявності обставин, пов'язаних з учиненням злочину та неможливістю розгляду справ у первісно визначеному суді. Обов'язковою умовою також була згода Голови Верховного суду Хорватії [8].

Слід зазначити, що чинна законодавча модель зміни територіальної підсудності у воєнний період викликає певні обґрунтовані застереження з боку науковців та практиків. Зокрема М. І. Смокович, зазначає, що передача судових справ до найбільш територіально наближеного суду є необдуманною та не враховує реалій воєнного часу. Нормативне закріплення цього критерію занадто формалізоване і, по суті, є механічним [2, с. 453, 454]. Аналогічну позицію має Л. В. Півненко, наголошуючи, що в сучасних реаліях важко передбачити розвиток воєнних дій на певних територіях. Функціонування кожного конкретного суду безпосередньо залежить від наявності контролю України над певною територією та населеним пунктом, а також від рівня безпеки, необхідного для здійснення правосуддя з огляду на перебіг бойових дій та їх географічний простір. За таких умов застосування вказаної імперативної правової норми в умовах правового режиму воєнного стану є неприйнятним [9, с. 141].

Вважаємо, що дане питання потребує особливої теоретичної та прикладної уваги, оскільки від коректності підходу законодавця до вибору «адресата» переданих справ безпосередньо за-

лежить стабільність функціонування судової влади та ефективність здійснення правосуддя. У цьому контексті обґрунтованої критики заслуговує встановлений законом припис про передачу справ до «найбільш територіально наближеного» суду. Такий підхід, попри свою формальну простоту і зрозумілість у звичайних умовах, виявляється концептуально вразливим в умовах воєнного стану. З позиції процесуальної доцільності він не враховує високої динаміки безпекової ситуації, за якої лінія бойових зіткнень або зона вогневого ураження можуть змінюватися протягом кількох днів. Суди, які на момент ухвалення рішення про зміну підсудності виглядали формально безпечними, у короткий проміжок часу можуть втратити спроможність здійснювати правосуддя через зміну військово-оперативної ситуації. Такий перебіг подій створює ризик повторного передавання справ, що суперечить засадам процесуальної економії та розумності строків судового розгляду. Крім того, критерій «територіальної наближеності» не охоплює інших ключових факторів, які мають враховуватися під час вирішення питання щодо зміни підсудності, а саме: кадрової укомплектованості суду, наявності технічної інфраструктури, зокрема доступу до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (далі – ЄСІТС) та засобів відеоконференцз'язку, реального навантаження на суддів, логістичної доступності для конвоювання обвинувачених та прибуття учасників процесу. Ігнорування даної системи може призвести до формального виконання вимог закону при фактичному зниженні якості правосуддя та збільшенні процесуальних затримок. Більш того, обов'язковість норми «найбільш територіально наближеного суду» в умовах воєнного стану суперечить принципу забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, який є складовою гарантією права на справедливий суд.

У зв'язку із зазначеним доцільно запропонувати підхід, який дозволить визначати «адресата» переданих справ не за географічним чинником як домінуючим, а на підставі комплексної оцінки рівня безпеки, організаційної спроможності та прогнозованої стабільності функціонування суду. Таке рішення має ухвалюватися з урахуванням оперативної інформації про організаційну та технічну готовність конкретного суду забезпечувати безперервність розгляду справ, а також ситуації в зоні бойових дій.

Слід підкреслити, що правовий режим воєнного стану неможливо точно визначити в часовому вимірі та передбачити всі обставини, що його зумовлюють і супроводжують. Його тривалість та інтенсивність безпосередньо залежать від перебігу бойових дій, масштабу загроз національній безпеці та рішень вищих органів державної влади. Разом з тим кримінальне провадження, у тому числі й судовий розгляд, мають чітко окреслені та передбачені законодавством часові межі, які слугують інструментом забезпечення оперативності та ефективності правосуддя. До таких часових орієнтирів належать: строк проведення підготовчого судового засідання; строк призначення судового розгляду; розумний строк розгляду кримінального провадження, строк дії заходу забезпечення кримінального провадження; строк притягнення до кримінальної відповідальності та ін. Наявність таких часових меж є невід'ємною складовою засади розумності строків, що передбачено ст. 28 КПК України.

Таким чином, навіть у найскладніших воєнних умовах судовий розгляд не можна поставити на паузу чи фактично припинити. У зв'язку із зазначеним чинне законодавство об'єктивно потребувало певної адаптації стандартних процесуальних

механізмів судового розгляду до умов екстремального функціонування системи правосуддя. Високий рівень загроз для учасників судового розгляду, обмеження в пересуванні, складність у забезпеченні безперервності розгляду справ, руйнування інфраструктури, перебої в комунікації, мобілізація учасників провадження до лав Збройних Сил України та інші чинники актуалізували необхідність пошуку нормативних рішень, здатних гарантувати безперервність, результативність і справедливість судового розгляду в умовах збройного конфлікту.

Є. І. Довгополий, А. К. Вітко, М. В. Шляховчук та М. С. Маслов слушно зазначили, що сучасні виклики зумовили потребу в розробці нового нормативного підґрунтя для здійснення правосуддя в умовах особливого правового режиму з метою гарантування своєчасного, неупередженого та справедливого розгляду справ [10, с. 286]. А. В. Завидняк вважає, що на відміну від запровадження надзвичайного стану, здійснення правосуддя в умовах дій воєнного стану ускладнюється безпосередніми загрозами життю і здоров'ю суддів з боку держави-агресора та ризиком окупації території. За таких обставин необхідно визначити нові форми і засоби для реалізації правосуддя [11, с. 219].

Слід зазначити, що законодавець доволі оперативно відреагував на наявні виклики, результатом чого стало нормативне закріплення в розділі IX¹ КПК України положень не лише щодо особливого режиму досудового розслідування, а й судового розгляду на період дії воєнного стану. Унікальність цієї моделі особливого режиму здійснення судового розгляду полягає ще й в тому, що вона не передбачає створення окремої чи автономної стадії кримінального провадження, оскільки має характер нормативно-організаційної модифікації загального порядку судового розгляду, зумовленої потребою адаптації правозастосовної практики до умов дії правового режиму воєнного стану. Фактично йдеться про трансформацію базових процесуальних процедур, яка не змінює їх сутності, а лише тимчасово корегує умови реалізації у зв'язку з об'єктивною неможливістю виконання окремих процесуальних дій у звичайному порядку під час судового розгляду.

З метою чіткого розмежування сутності загального та особливого режимів судового розгляду необхідно чітко розуміти критерії, які відображають специфіку функціонування правосуддя в умовах воєнного стану. По-перше, особливий режим запроваджується виключно за наявності воєнного стану, який обумовлює правомірність відступів від загальних процесуальних правил. По-друге, функціональна мета особливого режиму полягає в забезпеченні здійснення правосуддя в умовах збройного конфлікту з урахуванням реальних обмежень, які впливають на доступність суду, безпеку учасників та стабільність правопорядку. По-третє, наявність процесуальних відступів у запроваджених механізмах судового розгляду.

Основним нормативним положенням, що визначає зміст та межі особливого режиму судового розгляду, є норми ст. 615 КПК України, які містять низку спеціальних і водночас виняткових процесуальних механізмів, покликаних забезпечити безперервність здійснення правосуддя, дотримання розумних процесуальних строків, збереження рівноваги між інтересами безпеки держави та конституційними правами учасників судового розгляду.

Спробуємо дослідити окремі положення ст. 615 КПК України зважаючи на специфіку особливого судового провадження в умовах воєнного стану.

Розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями в разі відсутності доступу до ЄСІТС (абз. 8 ч. 1 ст. 615 КПК України)

У мирний час розвиток правосуддя в Україні виявлявся в цифровій трансформації, яка впроваджувалася на всіх стадіях судового провадження, починаючи від реєстрації матеріалів до винесення остаточного судового рішення. Ключовим інструментом даної трансформації в кримінальному провадженні є ЄСІТС, що являє собою інтегрований комплекс автоматизованих рішень, спрямованих на забезпечення ефективності, прозорості, оперативності та безперервності судочинства. Використання ЄСІТС стало гарантією стабільності та передбачуваності судового розгляду, його прозорості, а також виключило ризики стороннього впливу на суди.

Разом з тим унаслідок запровадження в державі воєнного стану в територіально наближених до бойових зіткнень судах суттєво погіршилася технічна можливість доступу до ЄСІТС. Потенційна загроза збою в роботі цієї системи за відсутності належної альтернативи могла спричинити фактичне блокування проваджень і порушення права на розгляд справи в розумні строки. Передбачаючи таку ситуацію, законодавець закріпив в абз. 8 ч. 1 ст. 615 КПК України спеціальний механізм заміни в кризових умовах автоматизованого розподілу матеріалів кримінального провадження між суддями на ручний, що зберігає ключові процесуальні гарантії. Доручення функції тимчасового розподілу матеріалів кримінального провадження голові суду з обов'язковим дотримання черговості та принципу рівномірного навантаження не лише забезпечило інституційну сталість судової системи, а й унеможливило виникнення правового вакууму. Даний підхід завадив проблемі відкладення чи зупинення розгляду справ.

З метою недопущення організаційного колапсу в разі кадрових утрат чи тимчасової відсутності голови суду в законодавстві передбачено делегування цих повноважень його заступникові, а за відсутності обох – найстаршому за віком судді відповідного суду. Така градація осіб, наділених повноваженнями здійснювати розподіл проваджень, демонструє нормативну далекоглядність законодавця в питаннях забезпечення безперервності функціонування правосуддя, навіть за умов кадрових, організаційних чи технічних труднощів. На думку П. В. Шевчук, запроваджений законодавцем підхід до закріплення багатоступеневої наступності в делегуванні повноважень в умовах воєнного стану є надзвичайно виваженим і доцільним. Очевидним є те, що в умовах воєнного стану, наявних загроз активних бойових дій чи ракетних обстрілів, надзвичайного стану та інших особливих періодів запроваджений алгоритм виступає ключовою умовою підтримання функціонування кримінального процесу. Зазначений підхід є необхідним для належного врегулювання діяльності критично важливих аспектів кримінальної процесуальної системи [12, с. 122].

Вважаємо, що визначений законом розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями в разі недоступності ЄСІТС є дієвим правовим механізмом, що дозволив мінімізувати ризики затягування процесу та забезпечив готовність суду продовжувати судовий розгляд матеріалів кримінального провадження навіть в особливих умовах, і тим самим відповідає вимогам як національного законодавства, так і міжнародних стандартів доступу до правосуддя.

Визначення компетенції суду першої інстанції щодо справ з високим ступенем суспільної небезпеки (ч. 10 ст. 615 КПК України)

В умовах дії правового режиму воєнного стану досить складною в судовому провадженні виявилася трансформація порядку здійснення судового розгляду у справах про злочини, за які передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У мирний час такі кримінальні провадження відповідно до ст. 31 КПК України розглядалися судом першої інстанції колегіально в складі трьох професійних суддів або колегії з двох суддів та трьох присяжних. Цей порядок забезпечував високий рівень процесуальних гарантій та суспільну значущість вирішення цих справ.

Разом з тим у період дії воєнного стану відповідно до ч. 10 ст. 615 КПК України запроваджено інший порядок, а саме розгляд зазначеної вище категорії проваджень здійснюється виключно колегією з трьох професійних суддів, за винятком випадків, за яких на момент введення воєнного стану та набрання чинності відповідною нормою вже був визначений склад суду за участю присяжних. Цей підхід пояснюється об'єктивною неможливістю гарантувати постійну участь присяжних у процесі, оскільки деякі з них можуть бути мобілізовані до лав Збройних Сил України, евакуйовані з небезпечних територій, позбавлені можливості безпечного доступу до суду, тимчасово втрачати можливість виконувати свої обов'язки з причин хвороби, вагітності чи досягнення граничного віку та ін. Зазначені причини створюють ризик для безперервного проведення слухань, істотно затулювання строків розгляду та, як наслідок, порушення ст. 6 ЄКПЛ та ст. 28 КПК України.

Водночас закріплений у законі виняток щодо збереження вже визначеного складу з присяжними відповідає принципу недопустимості зворотної дії процесуального закону, якщо це погіршує становище обвинуваченого, а також принципу незмінності складу суду, що є елементом гарантій стабільності та передбачуваності провадження.

У практичному розумінні дана норма є імперативною і застосовується незалежно від фактичної можливості сформувати склад суду присяжних у конкретному регіоні. З цього приводу І. А. Ляховченко зазначив, що на відміну від більшості інших положень, передбачених ст. 615 КПК України, положення ч. 10 не вимагають перевірки щодо наявності будь-яких фактичних обставин, які унеможливають розгляд справи за участю присяжних. Такі випадки вимагають лише факту запровадження воєнного стану на території України. Отже, такі випадки однаково мають застосовуватися по всій території України незалежно від ступеня наближеності місця розгляду провадження до зони бойових дій. Вважаємо, що в такий спосіб законодавець намагається мінімізувати будь-які ризики, які можуть вплинути на результативність кримінального провадження [13, с. 627, 628].

Наукова дискусія щодо виправданості такого обмеження залишається актуальною. Прихильники його збереження акцентують увагу на необхідності мінімізації ризиків зриву процесу та гарантування безперервності правосуддя у справах з високим ступенем суспільної небезпеки. Опоненти, зокрема О. Є Ференець, указують, що навіть в умовах воєнного часу інститут присяжних відіграє важливу роль у сучасній судовій системі та правовій державі, оскільки забезпечує участь громадян у здійсненні правосуддя та підвищує довіру суспільства до судової влади [14, с. 116]. Прикладом, під час розгляду справи і винесення

вироку Первомайським міськрайонним судом Миколаївської області від 6 січня 2023 р. у справі № 484/3366/22 [15], участь присяжних була забезпечена вже після запровадження воєнного стану, що демонструє наявність фактичних можливостей для збереження такої форми судочинства в окремих регіонах.

На нашу думку, положення ч. 10 ст. 615 КПК України мають застосовуватися лише як тимчасовий механізм, який діє виключно в період воєнного стану і повинні автоматично втрачати чинність після його припинення. Крім того, з метою дотримання принципу пропорційності та запобігання зловживанням важливо передбачити в законі обов'язок суду зазначити у вирокі мотиви неможливості залучення присяжних, що також сприятиме прозорості процесу, зміцненню довіри до судової системи і забезпеченню балансу між інтересами правосуддя й правами обвинуваченого, навіть за надзвичайних ситуацій.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що особливий режим судового розгляду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану є вимушеною, тимчасовою та нормативно зумовленою модифікацією загального порядку здійснення правосуддя, спрямованою на забезпечення його безперервності, ефективності та безпеки в умовах збройного конфлікту. Процесуальні відступи, передбачені ст. 615 КПК України, мають застосовуватися з урахуванням засад необхідності й пропорційності та не повинні нівелювати сутність права на справедливий суд. Водночас встановлено, що окремі законодавчі рішення, зокрема обов'язкове орієнтування на критерій найбільш територіально наближеного суду при зміні підсудності потребують подальшого наукового осмислення та вдосконалення з огляду на динамічний характер безпекової ситуації. Окремої уваги потребує питання нормативного й практичного переходу від особливого до загального режиму судового розгляду після припинення воєнного стану з метою недопущення збереження надзвичайних процесуальних обмежень у мирний час.

Література:

1. Рафальонт С. Р. Загальні положення судового розгляду кримінального провадження : дис. ... д-ра філософії. Львів, 2024. 339 с.
2. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Вип. 70. 2022. С. 450–455. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>.
3. Яновська О. Кримінальний процес під час воєнного стану: корективи, внесені війною в здійснення кримінальних проваджень. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1352467/>
4. Стаханова А. Справедливий суд в умовах несправедливої війни: механізми та моральні дилеми забезпечення гарантій. URL: <https://www.pravojustice.eu/ua/post/spravedlivij-sud-v-umovah-nespravedlivoyi-vijni-kolonka>
5. Хила І. Ю. Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід: дис. ... д-ра філософії. Ужгород, 2021. 180 с.
6. Вища рада правосуддя. Рішення № 355/0/15-25 від 27 лют. 2025 р. «Про зміну територіальної підсудності судових справ Білозерського районного суду Херсонської області». URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/355_27_02_2025.pdf
7. Вища рада правосуддя. Рішення № 1589/0/15-25 від 29 лип. 2025 р. «Про зміну територіальної підсудності судових справ Межівського районного суду Дніпропетровської області». URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/1589_29_07_2025.pdf
8. Justice at Risk: War Crimes Trials in Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Serbia and Montenegro. URL: <https://www.hrw.org/>

- report/2004/10/13/justice-risk/war-crimes-trials-croatia-bosnia-and-herzegovina-and-serbia-and#_ftn25
9. Півненко Л. В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 137–143. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.17>.
  10. Довгополий С. І., Вітко А. К., Шляховчук М. В., Маслов М. С. Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. *Наукові записки*. 2023. Серія: право. Вип. 15. С. 284–291.
  11. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 218–222. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.41>.
  12. Шевчук П. В. Напрями реформування заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2023. Т. 34 (73). № 6. С. 119–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/19>.
  13. Ляховченко І. А. Суд присяжних в умовах дії воєнного стану в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.): у 2 т. Одеса, 2025. Т. 1. С. 626–628.
  14. Ференець О. С. Суд присяжних у здійсненні правосуддя під час воєнного стану та необхідність проведення реформи суду присяжних в Україні. *Виклики правничої професії в умовах воєнного стану*: матер. кругл. столу до Дня юриста, Харків, 6 жовт. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Харків. нац. екон. ун-т ім. С. Кузнеця. Харків, 2022. С. 116–117.
  15. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 06 січ. 2023 р. у справі № 484/3366/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108276394>.

Zastrozhnikova K. Adaptation of court proceedings under martial law: criminal procedural challenges and regulatory decisions

Summary. The article provides a comprehensive scientific and legal analysis of the special regime of judicial proceedings in criminal proceedings under martial law in Ukraine. It is argued that judicial proceedings, as the central stage of criminal proceedings, take on particular significance during armed conflict, since it is at this stage that constitutional and conventional guarantees of the right to a fair trial, access to justice and the consideration of cases within a reasonable time are directly implemented. It is emphasised that the introduction of martial law is accompanied by objective security,

organisational and personnel challenges that significantly complicate the implementation of the general procedure for court proceedings and necessitate its regulatory adaptation.

The article proves that the provisions of Section IX¹ of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular Article 615 of the CPC of Ukraine, form a special, temporary and exceptional legal regime of judicial proceedings, which does not create a separate stage of criminal proceedings, but has the character of a normative and organisational modification of general procedural procedures. The legal nature of the procedural deviations provided for by the specified norm is revealed, and it is substantiated that their application must be carried out in compliance with the principles of necessity, proportionality and minimal interference with the rights and freedoms of participants in criminal proceedings, as well as subject to preserving the essence of the right to a fair trial.

Particular attention is paid to the analysis of problematic aspects of changing the territorial jurisdiction of court cases during martial law, in particular the application of the criterion of the most geographically proximate court, which does not fully take into account the dynamic nature of the security situation, the staffing of courts and their technical capacity to administer justice. Special mechanisms for ensuring the continuity of court proceedings in conditions of limited access to the Unified Judicial Information and Telecommunications System, as well as the specifics of determining the composition of the court of first instance in criminal proceedings with a high degree of public danger, are examined separately.

It was concluded that the current model of special judicial proceedings generally meets the objective of ensuring the functioning of justice under martial law, but requires further theoretical consideration and improvement, taking into account the standards of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights. Promising areas for further research have been identified, related to the optimisation of procedural mechanisms for judicial proceedings under emergency legal regimes and the formation of consistent approaches to restoring the normal order of judicial proceedings after the termination of martial law.

Key words: martial law; criminal proceedings; special regime; right to a fair trial; territorial jurisdiction; procedural deviations; access to justice.

Дата першого надходження статті до видання: 13.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)